

MAURICE BRILLANT

MISTERIILE DIN ELEUSIS

Originea, ritualul și ceremoniile sacre ale celui
mai răspândit cult de inițiere din Grecia antică

Traducere din limba franceză:
MARIA GENESCU

EDITURA  HERALD
București

Canonicului Alexis Crosnier, un
elenist desăvârșit

Cuprins

CUVÂNT-ÎNAINTE	9
MISTERIILE DIN ELEUSIS	11
CAPITOLUL I	
Splendoarea exterioară și principiul ascuns	15
CAPITOLUL II	
Micile misterii din Agra.Marile misterii: Partea nesecretă	59
CAPITOLUL III	
Partea secretă a misteriiilor	79
CAPITOLUL IV	
Divinitățile din Eleusis și originea lor	113
CAPITOLUL V	
Preoții și preotesele de la Eleusis	147
CONCLUZIE	155
ANEXĂ	165
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ	171

Cuvânt-înainte

Cartea de față nu are pretenția că-i învață ceva nou pe cei familiarizați cu domeniul. M-am gândit însă că unii oamenii dornici de cunoaștere s-ar putea bucura să asculte o expunere pe scurt a rezultatelor, e adevărat, încă nesigure și care, fără îndoială, sunt sortite să rămână astfel, la care au ajuns oamenii de știință în ultimii ani, prin lucrări numeroase și amănunțite consacrate misteriiilor din Eleusis.

În afara interesului pe care-l suscită prin ele însele aceste misterii atât de celebre, s-ar părea că etnologii și noii istorici ai religiilor le-au ales ca subiect al unor experimente „cruciale”: la Eleusis, situl în care se fac săpături pentru descoperirea unor vestigii religioase nu este cu nimic mai prejos decât un sit arheologic; ceea ce a supraviețuit lăsând să se ghicească un trecut foarte îndepărtat, vestigii în care pot fi descifrate credințe și datini primitive, rămășițe peste care, mai apoi, s-a suprapus un lung șir de „stratificări” de cult sau mitologice și care, de-a lungul vremii, s-au tocit și s-au atenuat, este evident că au adus în atenția savanților un vast domeniu de cercetare.

Poate că, prin aceste însemnări, ne vom face și o idee asupra modului în care procedează astăzi specialiștii în

această disciplină. Metoda lor, desigur, nu este perfectă; de asemenea, poate că ea nu are o exactitate absolută, cum ne-am fi dorit într-o lucrare de erudiție și, pe deasupra, întâmpină dificultăți aplicată fiind la studiul unor materiale atât de fragile și de subtile; în sfârșit, poate că această metodă nu a fost pe deplin eliberată de o filosofie contestabilă și de unele axiome a priori. Totuși, metoda este extrem de ingenioasă și de atrăgătoare, mai ales când este utilizată de minți subtile și pătrunzătoare și când, adesea, conduce la concluzii bogate în substanță, ce predispun la reflecție, aducând un spor de cunoaștere chiar dacă acestea sunt judecate ca fiind riscante sau premature.

Așadar, scopul meu este să prezint, măcar parțial, dificila problemă a misteriiilor eleusine ca pe un exemplu ilustrativ al teoriilor moderne privitoare la istoria religiilor. În același timp, îmi propun să arăt, pe scurt, modul în care un cult grec a putut să se nască, să se dezvolte, să se transforme uneori, îmbogățindu-se treptat, până la a deveni o religie de sine stătătoare. Îmi propun, de asemenea ca, în paralel cu acest caz particular, fără a avea pretenția că fac o cercetare, să arunc o privire asupra naturii înseși a religiei grecești.

Maurice Briliant

Misteriile din Eleusis

Din epoci îndepărtate, de pe vremea când procesiunile mistice străbăteau Calea Sacră în cântecul imnurilor și la lumina torțelor, de pe vremea când în incinta sacră mulțimea se înghesuia pentru a-i întâmpina pe noii inițiați, de pe vremea când porțile se închideau pentru a ascunde misterioasele ceremonii nocturne, faima sanctuarului din Eleusis nu s-a stins niciodată cu totul. S-ar părea că ea s-a reaprins și a început să strălucească din nou, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, prin reînnoirea studiilor referitoare la Antichitate, prin faptul că săpăturile arheologice au devenit mai numeroase și mai stăruitoare, prin curiozitatea mereu trează a „filosofilor”. Mai târziu, acest interes s-a amplificat datorită modei de a colecționa vase pictate antice de către amatorii care vedeau în orice reprezentare aluzii la misterii, și datorită începerii unor săpături metodice chiar în locurile lor de origine și al căror ecou răzbătea până la marele public, prin discursuri exagerate și prin poezie. La toate acestea trebuie să adăugăm: câteva scrieri apărute de-a lungul secolului al XIX-lea, cum sunt, de pildă, cele ale lui Chateaubriand și ale lui Renan, care, deși nu foarte exacte, sunt seducătoare; apoi entuziasmul avântat pentru elenism, adesea cam naiv, datorită enigmei înseși ce învăluie riturile

ascunse; și, în sfârșit, punerea pe seama sacerdoților eleusini a unor concepții profunde, aparent fără niciun motiv rezonabil și doar pentru a se ascunde necunoașterea în ce-i privește pe aceștia.

Iată, așadar, cum se explică aura de glorie modernă de pe fruntea anticei zeițe Demeter și a faptului că simpla rostire a numelui Eleusis este de ajuns pentru a deștepta mii de idei confuze și sclipitoare în mințile multor oameni.

Însă niciun elenist nu se va plânge din cauza acestei seducții persistente, care poate fi un îndemn la un studiu mai serios al Greciei Antice. În parte, așa se explică interesul pe care l-a stârnit, chiar și în afara cercului restrâns de erudiți, cartea lui Paul Foucart¹. Unele controverse, în special de ordin religios, referitoare la o influență, cu totul ipotetică, pe care cultul de la Eleusis ar fi putut s-o exercite asupra creștinismului în formare, ar putea, de asemenea, să se reaprindă.

Așadar, răspunzând interesului actual, vom căuta să prezentăm, la obiect și limpede – pe cât ne va sta în putință, căci pășim într-o zonă cețoasă –, în ce consta fondul acestei faimoase religii și care era substanța ei. Eforturile noastre nu se vor îndrepta spre o „reconstituire” pitorească și fantezistă; scopul nostru va fi cu

¹ *Les Mysteres d'Eleusis*. Autorul reia, dezvoltă și revizuieste lucrările anterioare, în special cele două studii bine cunoscute de specialiști: *Recherches sur l'origine et la nature des mysteres d'Eleusis* și *Les Grandes Mysteres d'Eleusis: personnel, ceremonies*.

mult mai prozaic, acela de a trece dincolo de aparențe pentru a vedea ce se ascunde în spatele lor¹.



DEMETER ȘI PERSEFONA (CERAMICĂ DE TANAGRA)

¹ Cu riscul de a anticipa dezvoltările autorului, redăm alăturat, într-o formă schematică, aspectele mai importante ce trebuie urmărite de-a lungul cărții. Misteriile din Eleusis comportau trei grade de inițiere: Micile Misterii (care constituiau niște ceremonii preliminare); Marile Misterii (sau *telete*, care înseamnă „a face perfect”); *epopteia* (gradul cel mai înalt). La rândul ei, inițierea *telete* poate fi divizată în trei faze: *dromena* („lucruri făcute”), *legomena* („lucruri spuse”) și *deknymena* („lucruri arătate”). „Theo Smyrnaioș descrie aceste stadii de inițiere ca pe un proces de înțelegere filosofică în 5 pași: 1) purificare inițială; 2) comuniune mistică; 3) *epopteia*: revelarea obiectelor sacre și transmiterea *telete*; 4) încununarea cu ghirlande ca un simbol ale inițierii în misterii; 5) starea de fericire ce rezultă din comuniunea cu Zeul” (Mylonas, G. E., *Eleusis and the Eleusinian Mysteries*, Princeton, 1961, p. 261). (N. trad.)

CAPITOLUL I

Splendoarea exterioară și principiul ascuns

Legendă și artă • Strălucirea sanctuarului de la Eleusis • Ce se poate ascunde sub aparențele frumoase • Cum trebuie studiată o religie primitivă • Ipoteze etnologice și originea agrară a religiei • Grecii de odinioară. Misteriile din Eleusis și celelalte misterii din Grecia.

Este cunoscută faimoasa legendă ce a orchestrat imnul pe care Homer i l-a dedicat lui Demeter. Se știe că fiica zeiței, tânăra Persefona¹, pe când culegea flori pe câmpia de lângă Nysa, a fost răpită de Hades, zeul Infernului; se evocă durerea mamei, exprimată în termeni atât de omenеști de bătrânul poet al Ioniei, drumurile și rătăcirile ei prin lume, blestemele ei ce au făcut ca tot pământul să devină sterp și neroditor, primirea ce i s-a făcut în ținutul Eleusis și ospitalitatea pe care regele Keleos i-a oferit-o sărmanei femei necunoscute. La sfârșit, prin atotputernicia lui Zeus, Persefona îi este redată mamei sale. Dar, fiindcă în timpul șederii în lumea infernală, ea a făcut imprudența să guste dintr-o rodie,

¹ În imnul amintit, fiica lui Demeter este întotdeauna numită Persefona (la fel, în epopeile homerice, precum și în scrierile lui Hesiod; în cadrul cultului religios era însă numită *Kore*, însemnând „copilă” (tot astfel era numită și în înscrisurile oficiale).

vraja acesteia a unit-o pentru totdeauna cu răpitorul ei; ca urmare, va trebui să petreacă o parte a anului sub pământ, cu soțul ei, în virtutea unei legi magice în fața căreia Zeus însuși este silit să se încline și pe care Demeter nici nu se gândește să o conteste... Din acest moment efectele mâniei divine au încetat; vegetația renaște odată cu ridicarea Persefonei la lumina zilei (*anodos*), iar această alternanță se va repeta la nesfârșit; în fiecare an, Persefona readuce primăvara făcând ca florile îngropate să revină la viață, farmecul acestora făcând să pălească orice tristețe.

Este ușor de deslușit sensul mitului și felul în care, printr-o legendă despre flori, se explică ritmurile armonioase ale anotimpurilor. Dar aceasta nu este totul. Imnul homeric, datat în secolul al VII-lea sau, cel mai curând, în secolul al VI-lea î. Hr., fără îndoială, a fost compus, spre gloria sanctuarului din Eleusis, nu dintr-o simplă fantezie de artist, ci cu o intenție precisă, poate în folosul unei familii de sacerdoți, cea a Eumolpizilor, despre care vom vorbi mai încolo.

Autorul își încheie poemul preamărind darurile prin care, înainte de a părăsi pământul, zeița și-a exprimat recunoștința pentru primirea făcută de eleusini adică acele binefaceri pentru care lumea i-a rămas datoră sanctuarului, respectiv pentru învățarea agriculturii, necunoscută înainte de sosirea lui Demeter și a inițierii, ca o garanție inestimabilă a fericirii de după moarte. Aceste două daruri zeița i le-a dezvăluit fiului bunului rege Keleos, eroul Triptolemos, cel care a

răspândit cultura grâului și cel dintâi pontif al zeiței. Astfel se conturează cele două caracteristici ale religiei de la Eleusis: rituri agrare și speranțe pentru viața de dincolo de mormânt.



HADES ȘI PERSEFONA

Legenda aceasta a jucat un rol însemnat. Se știe că literatura greco-latină și-a extras mereu din ea teme și aluzii. La rândul lor, artele plastice și-au adjudecat o bună parte din tematica mitului. Reprezentările din artele plastice inspirate de povestea Demetrei ar putea

umple un întreg muzeu¹; de la idolii rudimentari din pământ ars în stilul Dipylon (sec. al VII-lea î. Hr.)² până la statuile lui Praxiteles, și mult timp după acestea, se poate urmări evoluția gustului și a gândirii grecești. Să rememorăm doar câteva dintre aceste capodopere.

Una dintre cele mai cunoscute lucrări de acest fel³, un minunat basorelief descoperit la Eleusis în 1859 (care în prezent se află la Muzeul Național din Atena), o reprezintă pe Demeter înmânându-i lui Triptolemos primul mănunchi de spice de grâu, în prezența lui Kore; noblețea ținutei, simplitatea surâzătoare și seninătatea acestui frumos grup fac să fie considerată una dintre cele mai caracteristice lucrări din epoca lui Fidias; recent, unii experți i-au atribuit lucrarea chiar maestrului în cauză. Pe de altă parte, este firesc s-o regăsim pe Demeter (poate și pe Triptolemos) în celebrul ansamblu al divinităților grecești de pe friza orientală a Parthenonului⁴.

¹ Enumerăm câteva dintre cele mai importante studii pe această temă. În primul rând, voluminoasa lucrare a lui J. Overbeck, *Griechische Kunstmythologie*, II (Besonderer Teii), IV (Demeter und Kora), pp. 409–680, având și un atlas cu planșe (Leipzig,). – O excelentă antologie cuprinzând cele mai recente lucrări, în L.R. Farnell, *The cults of the Greek States*, EI (Oxford), c. III și c. IV (planșe). – A se vedea și articolul *Eleusinia* (F. Lenormant) în *Dictionnaire des antiquites* de Saglio-Pottier. – Apoi lucrarea lui H.-G. Pringsheim, *Beitrage zur Geschichte d. Eleus. Kults.*, Diss. Munich 1905, și Sovronos, *Hermeneia ton mnemeion etc.* (*Journal intern, d'arch. numismatique*, IV, pp. 169–191 și 233–513).

² P. ex. *Jahrbuch d. deutsch. arch.* /w.st., III (1883), p. 343, și Farnell, op. cit., pl. III.

³ A se vedea, în special, Collignon, *Hist. de la Sculpt. grecque*, II, fig. 68; Farnell, pl. XXV; Diet, *des Ant.*, s. v. *Triptolemos*, fig. 7064 etc.

⁴ Despre această identificare și despre discuțiile ce s-au purtat în legătură cu locul pe care îl ocupă Demeter în acest ansamblu, vezi, A.-H.

Alte basoreliefuli, de o mare delicatețe, le reprezintă pe cele două zeițe, sculptate cu o daltă subțire și fină, și aparțin neîndoiește aceleiași epoci; mai trebuie menționat, cu deosebire, un minunat relief, aflat la Luvru, radiind un har luminos, ce le reprezintă pe Demeter și pe Kore primind un grup de adoratori¹.



DEMETER, PERSEFONA ȘI TRIPTOLEMOS

Smith, *Cat. of sculpture in the Brit Mus.*, partea a II-a, v. I., p. 74. Este însă mai mult ca sigur că cele două frumoase statui, reprezentând două femei în poziție șezândă, de pe frontonul oriental, de altminteri, foarte cunoscute, le reprezintă pe Demeter și pe Kore.

¹ Farnell, pl. XVII.

Alte statui, cum este de exemplu maiestuoasa Demeter în poziție șezândă și acoperită cu văluri (aflată în colecția Jacobsen din Copenhaga) sau Demeter din Chersell reclamă un original anterior într-un stil chiar mai sever. Cu Praxiteles și școala sa se ajunsese la o tehnică mai liberă și la o redare mai vibrantă a trăsăturilor omenesti, chiar dacă încă nu se renunță complet la seninătatea unui Fidias; s-a dorit să se recunoască aparținând lui Praxiteles, în persoană, o lucrare executată în marmură, foarte cunoscută, descoperită la Eleusis în 1885 (care în prezent se află la Muzeul Național din Atena); este un admirabil cap de tânăr bărbat, fiind socotit una dintre cele mai frumoase sculpturi din secolul al IV-lea î. Hr., căruia, de obicei, i se dă numele de Eubuleus (una dintre divinitățile eleusine), chiar dacă s-au avansat și numele unor alte divinități¹.

În ceea ce privește cele două sculpturi în marmură, descoperite la Cnidos și aflate la British Museum, nu poate fi vorba numai despre priceperea în mănuierea dălții, ci, mai ales, despre inspirația marelui artist; cea dintâi este o statueta de o infinită finețe, o Kore înveșmântată în văluri, ținând în mână rodia fatală, cu un obraz tânăr și pieptănată cu un coc înalt, ceea ce accentuează zveltețea acestei mici capodopere². Cea de-a doua, cu adevărat celebră și pe bună dreptate numită adesea *Mater dolorosa* a păgânismului, este o statuie în poziție șezândă a lui Demeter în doliu; chipul ei, de o

¹ *Antike Denkmaler*, I, pl. XXIV; Collignon, *Hist. sc. gr.* II, pl. VI.

² Farnell, pl. XXX.

admirabilă noblete și cutezanță, reunește expresia celei mai profunde dureri omenești a unei femei cu măreția zeiței¹, iar arta de inspirație eleusină nu s-a ridicat nicicând la cote mai înalte.

Chiar dacă am vorbit numai despre câteva sculpturi, se poate vedea modul desăvârșit în care această legendă a dus la înflorirea artei grecești. Această artă, ea însăși floarea păgânismului, prin perfecțiunea ei, având limitele ei pământene într-adevăr, va putea fi depășită abia de arta creștină, măcar prin profunzime dacă nu și prin tehnica meșteșugului.

Alături de statuile din marmură ar trebui semnalate și numeroasele lucrări din lut ars, începând cu cele mai vechi, ca acel bust de Tanagra, aflat la British Museum, în care se regăsesc caracteristici ale primitivilor italieni, până la seria de figurine nostime, provenite din Attica sau din Beoția; câteva dintre acestea pot fi admirate la Muzeul Luvru².

¹ Famell, pl. XXXI. Plinius (*Nat. Hist.*, XXXIV, 69, și XXXVI, 23), scrie că Praxiteles a creat mai multe sculpturi de inspirație eleusină. Pe de altă parte, se știe că acest sculptor și-a petrecut ultimii ani de viață la Cnidos, unde se afla și celebra sa Afrodită. Famell (*op. cit.* p. 277) este dispus să-i atribuie această Demeter fiului lui Praxiteles.

² Heuzey, *Figurines antiques de terre cuite du Louvre*, pl. XVIII (Demeter) – Pottier, *Diphilos* (Paris, Laurens), pl. X, 197 (Kore?); pl. XI, 221 (Demeter și Kore?). Nu este întotdeauna ușor, vom vedea și mai încolo, să se precizeze dacă unele monumente o reprezintă pe Demeter sau pe fiica ei; în reprezentările primitive ele se confundă între ele.